

Europska energetska sigurnost i neovisnost

European energy security and independence

izv. prof. dr. sc. Vladislav Brkić
RGNF Sveučilišta u Zagrebu
vladislav.brkic@rgn.unizg.hr

Domagoj Mrnjavčić
Student dipl. studija naftnog rudarstva
domagoj.mrnjavcic@rgn.unizg.hr

Ključne riječi: Energetska sigurnost, REPowerEU, ovisnost energenta iz Rusije, rat u Ukrajini, šesti paket sankcija

Key words: Energy security, REPowerEU, energy sources from Russia, war in Ukraine, sixth package of sanctions

Sažetak

Početak ovog tisućljeća energetska sigurnost postala je jedan od glavnih ciljeva Europske unije (EU). S obzirom da Europska unija znatno ovisi o uvozu energenata iz Rusije, glavni cilj je smanjiti tu ovisnost. U ovom radu prikazana je ovisnost europskih država o ruskim energentima i povijest geopolitičkih napetosti između Rusije i Ukrajine u ovom stoljeću. Također, analizirane su i točke šestog paketa sankcija protiv Rusije.

Abstract

At the beginning of this millennium, energy security became one of the main goals of the European Union (EU). Given that the European Union is heavily dependent on imports of energy from Russia, the main objective is to reduce this dependency. This paper presents the dependence of European states on Russian energy products and the history of geopolitical tensions between Russia and Ukraine in this century. Also, the points of the sixth package of sanctions against Russia were analyzed.

1. Uvod

Europska Unija (EU) danas broji 27 država članica s ukupnim brojem stanovnika od 448 milijuna (European Union, 2020.) te je jedna od najvećih i najznačajnijih energetskih tržišta svijeta. Sve do početka 21. stoljeća pitanje energetske sigurnosti bilo je zanemareno. Važan događaj koji je promijenio međunarodne odnose i potaknuo brojne rasprave o energetske sigurnosti bio je teroristički napad na Sjedinjene Američke Države 11. rujna 2001. godine. Teroristički napad izazvao je značajan skok cijene nafte na 31 USD/bbl što je potvrdilo usku povezanost tržišta nafte i političke nestabilnosti. U ljeto 2008. cijena nafte je dosegla svoj vrhunac od 140 USD/bbl što je bila posljedica energetske krize početkom 2000-ih godina, stagnacije proizvodnje te napetosti na Bliskom Istoku. Smanjenje proizvodnje dovelo je do najniže opskrbljenosti tržišta nafte u posljednjih nekoliko desetljeća. Znak da se u svijetu nešto ozbiljno događa bili su nekoliko prekida opskrbe električnom energijom u Kaliforniji. Dolažilo je do sve većih napetosti između Irana i zapada i učestalih napada na naftna postrojenja u Nigeriji, a nakon pada režima Sadama i građanskog rata u Iraku razina proizvodnje nafte u Iraku se nije mogla vratiti na zadovoljavajuću razinu.

Za države EU najveći udarac na energetske sigurnost bilo je početkom 2006. kada je Rusija odlučila zatvoriti plin Ukrajini pri čemu je i opskrba ruskim plinom pala za 30%. Iduće godine, 2007. nakon neuspjelog dogovora oko cijena plina sa bjeloruskim

predsjednikom Lukašenkom, Rusija je isto napravila i Bjelorusiji.

Kombinacijom visokih cijena nafte te tržištima potražnje i ponude europske zemlje bile su primorane energetske sigurnost uvrstiti u vanjskopolitičke interese. Za ovisnost EU o uvozu nafte očekuje se da će s 52 posto 2003. narasti na 95 posto 2030., a o uvozu plina od 58 posto do 84 posto u istom razdoblju (European energy and transport trends to 2030 – Update 2007).

U ožujku 2006. EU je objavila novu Zelenu knjigu o energetske sigurnosti iz koje se može zaključiti kako je Europa ušla u novu energetske eru te kako želi smanjiti ovisnost o uvozu nafte i plina iz nestabilnih regija koje predstavljaju dodatni rizik te koje koristeći energetske resurse mogu ucjenjivati europske države. Energetska politika država članica EU zahtijevala je višestruke reforme kako na polju vanjske politike tako i unutarnje u svrhu jačanja Unije kao zajednice država te postizanje njezine manje ovisnosti o pojedinim dobavljačima.

2. Energetska sigurnost

Cilj strategije energetske sigurnosti EU je povećati energetske neovisnost i to štednjom energije, većom proizvodnjom obnovljive energije, osiguranjem pristupačnog i jednostavnog transporta električne energije i plina između zemalja EU, kao i razvijanje dobrih odnosa između proizvođača i potrošača (EU Energy Policy and Objectives, 2017.). Omogućavanje slobodnog protoka energenata i transportnih te skladišnih usluga i približavanje načina trgovanja burzovnim načelima glavno je načelo regulacije energetske tržišta u Europi. Politika energetske tranzicije do sada je najdetaljnije razrađena i primjenjivana u Europi. Glavni razlog politike energetske tranzicije je onečišćenje okoliša, a svakako bitan čimbenik je i činjenica da EU ne raspolaže značajnim izvorima fosilne energije. Različiti geografski položaj zemalja EU te različita energetska politika igraju najbitniju ulogu u kreiranju zajedničke i održive energetske strategije EU. Mnogi su stručnjaci tvrdili kako je bitna promjena od vremena naftnih kriza 1970-ih bila rastuća uloga međunarodnih tržišta. Glavni cilj EU je naći dovoljno dobar mehanizam u vidu energetske sigurnosti kojim bi izbjegavali stalna prilagođavanja tržištu. Znamo da vrijednost rezervi ovisi o cijeni tj. što cijene više rastu to i više rezervi postaje isplativo. Nafta neće odjednom nestati jer će prvo doći do uravnoteženja tržišta prije njenog ozbiljnog iscrpljivanja (Mitchell, 2006.).

Bitan čimbenik u daljem razvoju tržišta bio je razvoj tržišta plinom. Do tada su cijene plina pratile cijene nafte ali kako se plin sve više koristio u industriji i svakodnevnoj upotrebi to je stvorilo mogućnost stvaranja neovisnog tržišta plina pri čemu bi njegovo daljnje razvijanje bilo udaljeno sve više od tržišta nafte. Mnoge države su kao priliku za vlastitu energetske sigurnost smatrale postojanje slobodnog tržišta. No, da bi europske države postigle energetske sigurnost vrlo je važno da i svjetska energetska trgovina bude jedinstvena i da se ne podređuje pojedinačnim interesima. Problem europskih zemalja je bio to što su geopolitički interesi pojedinih država prevladavali u odnosu na stvaranje jedinstvene strukture tržišta.

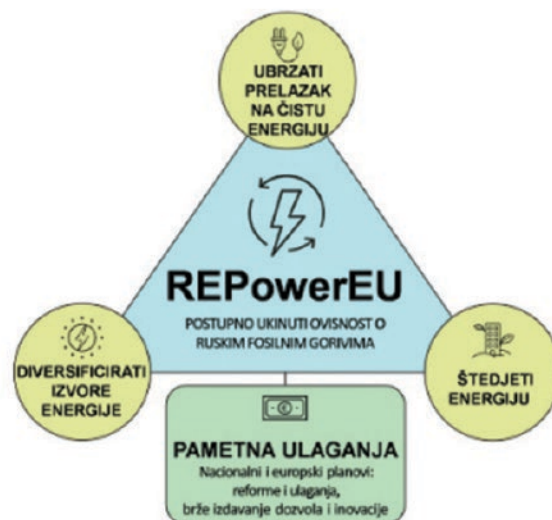
Jedan od značajnih problema stvaranja energetske sigurnosti je i učestalo neuravnoteženje ponude i potražnje između država proizvođačica i potrošačica. Takvim postupcima uvelike se pogodovalo razvoju država kupaca, ponajviše Kine čime se samo dodatno naglašavao problem geopolitičkih interesa. Sve je više dolazilo do izražaja podjela svijeta u četiri bloka između SAD, Europe, Bliskog Istoka i Azije, a konstantno povećanje količine energenata nikako nije išlo u prilog stvaranja sveukupne suradnje. Nastojanje Zapada da osigura svoju energetske sigurnost u siromašnijim državama dovelo je do mnogih nemira i napetosti te u konačnici do osiromašivanja tih država. Pronalaženjem novih izvora energija u državama trećeg svijeta dolazi do sve većeg uplitanja energije u vanjsku politiku.

Mišljenje je da naftna industrija i demokracija ne idu zajedno. Prvi zakon petropolitike kaže da „cijene nafte i hod slobode u naftom bogatim naftaskim državama uvijek se kreću suprotnim smjerom“. Što je u državi veća centralizacija paralelno s time država ima i velike zaliha nafte i plina. Režime u državama možemo promatrati i kroz kontekst ponude nafte jer prihod od nafte značio je neovisnost države od poreza i drugih izvora prihoda od građana, a samim time smanjuju se i građanska prava u toj državi.

Tokom povijesti imamo niz primjera u kojima je vidljiva važnost osiguranja naftnih rezervi. Jedna od najupečatljivijih bitaka Drugog svjetskog rata je bitka kod El Alameina koja je igrala veliku ulogu za daljnji tijek rata, a njezin ishod uveliko je ovisio i o nedostatku opskrbljenosti vojske naftom. Europske naftne kompanije Shell i Royal Dutch su se početkom 20. stoljeća udružile s ciljem konkuriranja na tržištu Standard Oil-u iz SAD-a. Europska sigurnost ovisila je o vanjskoj politici te je zbog različitih interesa država dolazilo do njene nestabilnosti. Tijekom 1970-ih

godina OPEC je smanjio isporuke Nizozemskoj i Njemačkoj zbog preblagih stavova prema Izraelu.

Danas EU sa svojih 27 članica te eurom kao valutom koja ima stabilnu poziciju međunarodne valute, postala je bitan pregovarač. Kako bi povećali energetske sigurnost potrebno je bilo donijeti razne programe i strategije. Početkom 2000-ih godina interes za energetske politiku nije bio ni približan kao danas. Kada je Europska komisija 2000. donijela Zeleni knjigu, knjiga je izazvala vrlo malo interesa i nije u narednih nekoliko godina izazvala nikakve pomake prema naprijed. Nije postojao nikakav interes za uspostavljanje odnosa između energetske sigurnosti i Zajedničke vanjske i sigurnosne politike (ZVSP), no onda odjednom došlo je do promjena stajališta pojedinih političkih aktera i pitanje energetske sigurnosti postalo je ključno pitanje vanjske politike EU. Jedan od prvih koraka je bilo poboljšanje odnosa između EU i Rusije i potpisivanje ugovora za suradnju na Crnom moru i Kaspijskom jezeru. Zanimljivo, danas je Rusija zbog rata u Ukrajini najveći neprijatelj Europe i cjelokupna energetska strategija uveliko se bazira na smanjenju ovisnosti o ruskim energentima. Zbog rata u Ukrajini nikada nisu bili jači argumenti za prelazak na čistu energiju iako dugačak je još put do dekarbonizacije sustava i potpune zamjene nafte i plina s obnovljivim izvorima. Želja EU je postići neovisnost o ruskom plinu do kraja desetljeća, a taj proces će se ubrzati uvođenjem zelenih energetske tehnologije, smanjenjem potražnje energije i diversifikacijom. Ubrzanjem zelene tranzicije smanjiti će se štetne emisije i ovisnost uvoza o fosilnim gorivima. Rastuće cijene fosilnih goriva posebno teško pogađaju energetske siromašne ili ranjive potrošače u kućanstvima, koji troše veliki udio svog ukupnog prihoda na račune za energiju (REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy, 2022.). Povećanje cijena energenata uzrokuje povećanje cijena i ostalih roba te hrane, čime se povećava rizik nastajanja siromaštva. Kako bi se države EU dobro pripremile za zimski period, plan je da skladišta plina budu popunjena do 90 posto, čime bi smanjili ovisnost o uvozu u najkritičnijim mjesecima. Budući da neke države nemaju dovoljan skladišni kapacitet, u interesu je uspostaviti mehanizam za pravilnu raspodjelu troškova opskrbe bez dodatnog ulaganja u novu infrastrukturu. Gradnjom interkonekcija između država smanjuje se ovisnost o državi u kojoj se nalazi skladište te omogućuje nesmetan protok energije po cijeloj Europi. Ukidanje ovisnosti EU o uvozu fosilnih goriva iz Rusije prije 2030. bazirano je na dvije glavne

Slika 2-1. plan REPowerEU, postupno ukidanje ovisnosti o ruskim fosilnim gorivima (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0230&from=EN>)

točke (slika 2-1.). Prva se temelji na povećanoj količini uvoza LNG-a i uvoza putem plinovoda iz ne-ruskih dobavljača te povećanje količina biometana i vodika. Druga se obuhvaća područje domaćinstava, mjesta stanovanje i industrije gdje povećanjem njihove energetske učinkovitosti dolazi do smanjenja ovisnosti o fosilnim gorivima.

Gradnjom LNG terminala po cijeloj Europi, EU može znatno smanjiti ovisnost o uvozu ruskog plina, a EU bi mogla uvesti i još 50 milijardi kubičnih metara plina više pretežito iz Katar, SAD-a i Egipta. Velik dio strategije za energetske neovisnost Europe temelji se i na povećanju proizvodnje biometana, čak i do 35 milijardi kubičnih metara do 2030. godine no da bi se to postiglo moraju se značajno povećati ulaganja u biometan proizveden iz održivih izvora biomase. Cilj Europske strategije je stvoriti održivi vodikov ekosustav od istraživanja i inovacija do povećanja proizvodnje i infrastrukture. Potencijal vodika je velik, te vodik može odigrati bitnu ulogu u dekarbonizaciji gospodarstva EU na siguran i isplativ način. Povećanjem proizvodnje vodika do 20 milijuna tona može se zamijeniti dosadašnjih 25-30 milijardi kubičnih metara uvezenog ruskog plina do 2030. godine. Europska Komisija će podržavati pilot projekte o proizvodnji i transportu obnovljivog vodika među državama u svrhu povećavanja njegove pristupačnosti. U zadnjem desetljeću rapidno raste broj ugrađenih solarnih fotonaponskih sustava kako u domaćinstvima tako i u industriji kako bi se iskoristila energija

dobivena od Sunca, a elektricitet se najčešće predaje u električnu mrežu primjenom inventora. Europska Komisija je predstavila solarnu energiju kao glavnog izvora obnovljive energije u EU te predlaže povećanje inicijative za ugradnju solarnih ploča na krovove, kako bi ubrzala njihovu primjenu s ciljem postizanja visoke **učinkovitosti**. Postizanje neovisnosti i jačanje konkurentnosti EU osim u poticanju ugradnje solarnih ploča vidi i u ulaganju u razvoj dizalica topline i vjetroelektranama. Preduvjet za ubrzanje realizacije projekata obnovljivih izvora energije je pojednostavljenje i skraćivanje izdavanja dozvola (REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy, 2022). Dugotrajne procedure su jedne od glavnih razloga za smanjenje ulaganja u obnovljive izvore energije i provedbom raznih reformi i zakona došlo bi do smanjenja vremena za izdavanje dozvole. Države EU dužne su u što kraćem vremenu provesti procjenu i osigurati kopnena i morska područja za potencijalnu provedbu projekata obnovljivih izvora energije.

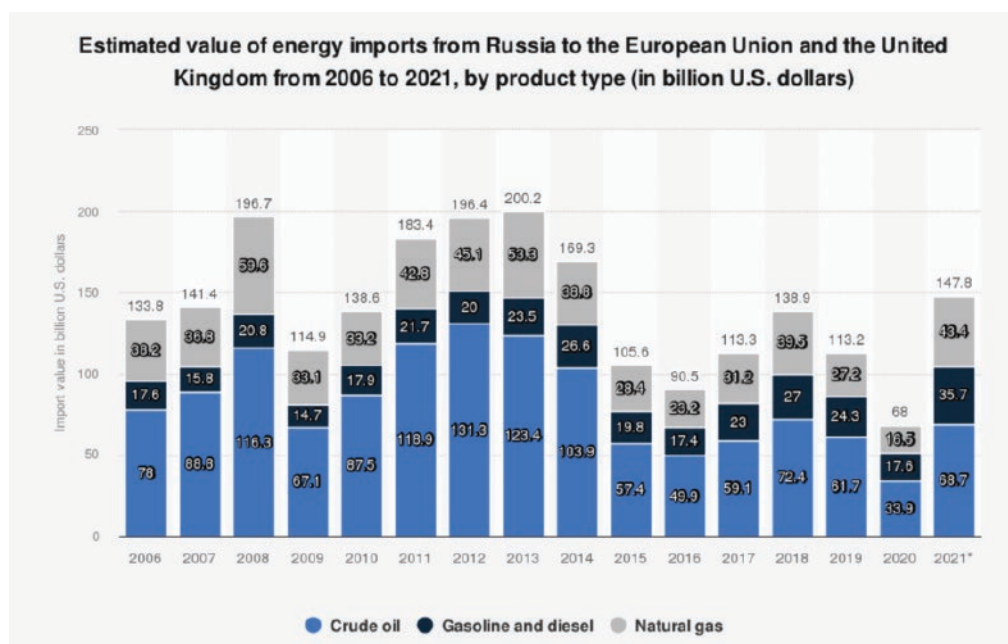
3. Ovisnost Europe o uvozu nafte i plina iz Rusije

Iako je Europa tokom povijesti u više slučajeva nastojala privući Rusiju bliže Europi u zajednički energetske prostor, nikada to nije u potpunosti uspjela. Potpisivanje ugovora o energetskej povelji 1994. godine, a onda i odbijanje ratificiranja ugovora pokazalo je jasne stavove Rusije. Ugovorom bi se rusku mrežu cjevovoda podvrgnulo multilateralnoj regulativi i dovelo

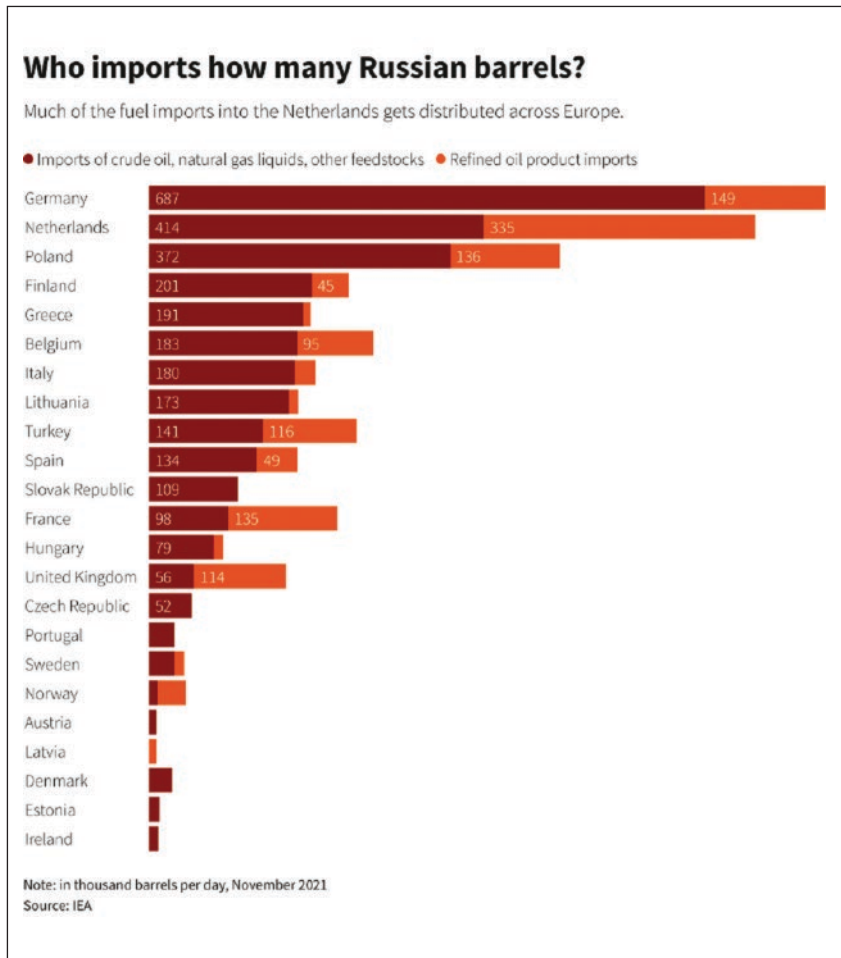
u pitanje Gazpromov monopol. S europske strane bilo je primjedbi da Rusija ne želi poštovati tržišna načela i odreći se svojega monopola dok s druge strane Rusija se žalila na dvostruke europske standarde, između ostalog jer i Alžir i Norveška su odbili potpisati ugovor bez ikakvih posljedica. U odnosima europskih država sa Rusijom veliki utjecaj su imali pojedini vlastiti državni interesi pa se tako talijanski premijer Silvio Berlusconi jako zalagao za ulazak Rusije u EU, sve u gledu vlastitih interesa. Predsjednik Rusije Vladimir Putin u odnosima s EU uspješno je upotrebljavao staru taktiku podjeli pa vladaj. Koliko je Rusija bila bitna EU za opskrbu plinom i naftom govori i činjenica da je EU prešutno pristala da energetske sustav bude izuzet iz uvjeta za učlanjenje Rusije u WTO. Na slici 3-1. prikazana je procjena uvoza energije iz Rusije u EU i Veliku Britaniju od 2006. – 2021.

Od 2006. godine Rusija Federacija je vodeći izvoznik krutih goriva za EU. Oko 40 posto sirove nafte za europsko tržište dolazi iz Ruske Federacije čime je Ruska Federacija najveći trgovinski partner Europske unije. Otprilike polovica ruskog izvoza sirove nafte išlo je prema Europi, uključujući tu i države koje nisu članice EU kao što su Norveška i Ujedinjeno Kraljevstvo. EU uvozila je iz Ruske Federacije u 2021. godini 2.2 milijuna barela dnevno sirove nafte od čega je 0.7 barela dnevno bilo putem naftovoda (<https://www.statista.com/statistics/1281752/eu-energy-import-value-from-russia/>).

Ovisnost Europe je i u slučaju rafiniranih naftnih proizvoda budući da ih se u 2021. godini uvozilo iz Ruske Federacije 1.2 milijuna barela po danu od čega

Slika 3-1. Procjena vrijednosti uvezene energije iz Rusije u EU i UK od 2006. do 2021. (<https://www.statista.com/statistics/1281752/eu-energy-import-value-from-russia/>)

Slika 3-2. Uvoz fosilnih goriva i derivata iz Rusije (<https://www.statista.com/statistics/1281752/eu-energy-import-value-from-russia/>)

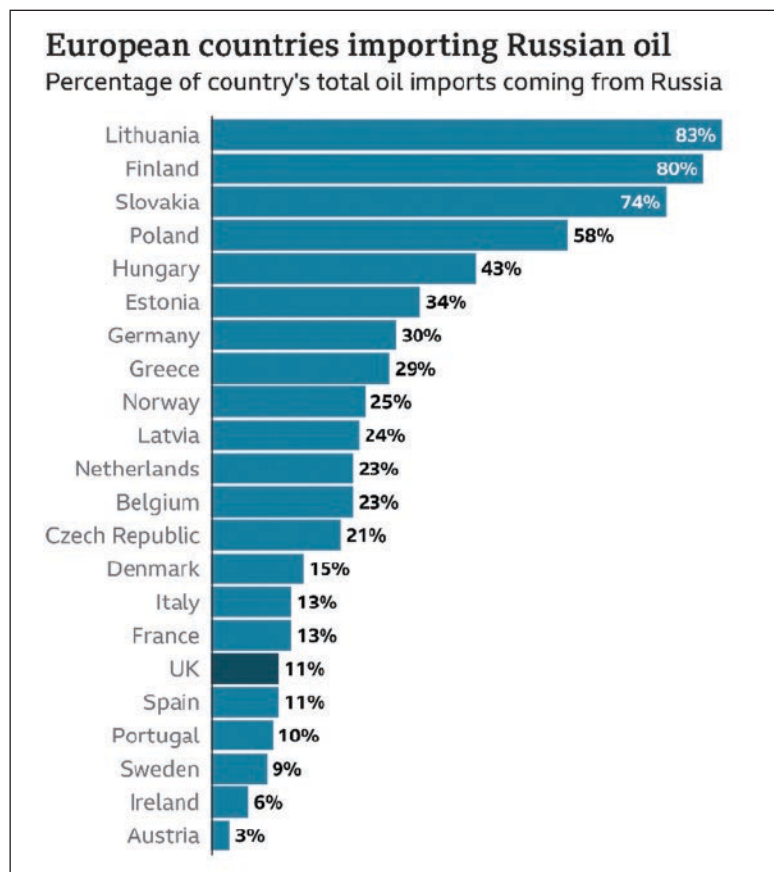
godini naftni prihodi donijeli su Ruskoj Federaciji tri puta veću količinu novaca od plinskih.

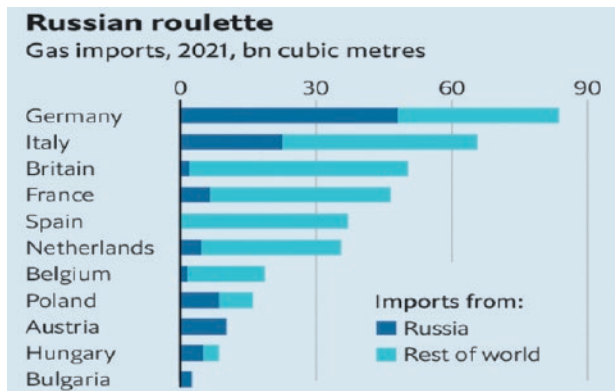
Ovisnost o ruskoj nafti nije ujednačena na cijelom kontinentu. Europske države koje su geografski bliže Ruskoj Federaciji imaju i veću ovisnost o ruskoj nafti (slika 3-3.). Zbog svojeg položaja ograničeni su im alternativni dobavni pravci a i veliki utjecaj na njihovu naftnu industriju imaju i ruske naftne kompanije.

Države na južnoj trasi naftovoda Družba koji prolazi i kroz Ukrajinu posebno su ovisne u ruskoj nafti. Cjevovod opskrbljuje rafinerije u Njemačkoj, Poljskoj, Mađarskoj, Slovačkoj i Češkoj. Većina nafte i derivata povezanih s naftom u Europu iz Ruske Fede-

je 0.5 milijuna po danu bilo dizela. Ako se analizira koje države EU su najviše kupovale naftu iz Ruske Federacije u 2021. godini onda su na vrhu Njemačka, Nizozemska i Poljska (slika 3-2.). Nizozemska je europsko središte trgovine gorivom te je u 2021. godini bila najveći uvoznik rafiniranih proizvoda od EU država iz Ruske Federacije. Zemlje EU sada žele povećati uvoz nafte iz drugih proizvođača. Od 2004. do 2017. uvoz naftnih derivata iz Ruske Federacije bio je približno konstantan te je premašivao 200 Mt godišnje. Godine 2020. uvoz je bio najniži od 2000. Iako se može zaključiti da je Ruska Federacija sinonim za plin i da joj se tržište prema državama uvoznicama bazira samo na njemu, nafta je zapravo ta koja državi donosi najveće prihode. U 2021.

Slika 3-3. Postotak koliko od ukupnog uvoza nafte po državi dolazi iz Rusije (<https://www.bbc.com/news/58888451>)

Slika 3-4. Odnos uvoza plina iz Rusije i iz ostatka svijeta (<https://www.economist.com/finance-and-economics/russia-cuts-off-gas-to-two-european-countries/21808988>)

racije dolazi morem ali najveći tok nafte u Europu dolazi kroz stari sovjetski naftovod Druzhba. Otprilike 70 do 85 posto uvezene sirove nafte iz Ruske Federacije otprema se iz njenih luka na Baltičkom i Crnom moru. U 2019. godini sirova nafta koja je dolazila naftovodima činila je 4 do 8 posto ukupnog uvoza nafte u EU.

Dok su odnosi na međunarodnim naftnim tržištima više tržišne prirode, odnosi na međunarodnim tržištima prirodnog plina više su pod utjecajem političkih odnosa zbog transporta plinom većinom plinovodima. Ovisnost Europe o plinu iz Ruske Federacije je još i veći negoli je to slučaj s naftom, te se postotak kreće od oko 40 posto. Doduše treba uzeti u obzir da i Rusija podjednako ili čak i više ovisi o prihodu izvoza plina na europsko tržište jer je ono regulirano i uređeno. EU uvozila je približno 155 milijardi kubičnog metara prirodnog plina iz Ruske Federacije u 2021. godini pri čemu je oko 90 posto dolazilo putem plinovoda, a ostatak kao LNG. Glavni ruski proizvođač i izvoznik plina je Gazprom. Njemačka i Italija najveći su uvoznici ruskog plina. Razlog zbog kojeg većina plina dolazi plinovodima između ostalog je i nepovoljna klima te loša povezanost i izoliranost Sibira. Veliki problem je i što nijedna ruska luka nije u funkciji tokom cijele godine jer se tokom zime more u lukama zaledi. Odnos uvoza plina iz Rusije je prikazan na slici 3-4.

Najznačajniji projekti za opskrbu plinom iz Ruske Federacije su: Sjeverni tok, TurkStream i Yamal terminal za LNG. Iako je zadnjih godina u središtu medijske pozornosti više bio Sjeverni tok 2 zbog svojeg puštanja u pogon, Sjeverni tok 1 koji prolazi kroz Baltičko more između Njemačke i Rusije već preko 10 godina sigurno isporučuje plin Zapadnoj Europi. Na slici 3-5. prikazani su plinovodi u Europi

4. Geopolitičke napetosti i rat u Ukrajini

Vrijeme povišenih tenzija i napetosti između Ruske Federacije i EU te Ruske Federacije i Ukrajine traju cijelo 21. stoljeće. Ruska energetska moć u Europi je stvarala razmirice među državama. Koliko je Europa u podređenom položaju i koliko kasni u svojim odlukama najbolje se vidi iz povijesti kao što je primjer iz 2006. godine kada je Rusija zatvorila isporuku plina kroz Ukrajinu, a Europska Unija je tek nakon tri tjedna donijela zajedničku odluku pri čemu su mnoge države htjele još dodatno ublažiti reakciju na ruski potez. Gazprom je do kraja 2006. godine potpisao veliki broj ugovora s energetske tvrtkama u državama EU pri čemu je dobio veći pristup tržištu u zamjenu za pristanak da održava opskrbu u svakoj od tih država. Države su konkurirale jedna drugoj s ciljem postizanja što boljih ugovora s ruskim tvrtkama u nastojanju da postanu ključnim čvorištem. Želja europskih moćnika je bila igrati igru na dugi rok s Ruskom Federacijom i čekati da dođe val niskih cijena u kojem bi Ruska Federacija iskazala veću želju za suradnju s Europom u obliku povećanja proizvodnih kapaciteta. Spor između Rusije i Bjelorusije iz 2007. godine također je dobar primjer ruskog utjecaja na europske države kada je Rusija Bjelorusiji prvo povisila cijene energenata, a nakon što je Bjelorusija uvela tarifu na tranzit ruskih isporuka nafte, Rusija je obustavila isporuku. Nakon tri dana Bjelorusija je popustila. Godine 2007. Mađarska je potpisala bilateralni ugovor s ruskom naftnom kompanijom Gazprom oko isporuka plina preko cjevovoda Blue Stream čime je svoje vlastite interese stavila ispred europskih, te je bila izložena žestokim kritikama drugih

Slika 3-5. Plinovodi u Europi (<https://www.planete-energies.com/en/medias/infographics/gas-pipelines-between-europe-russia-and-caucasia>)

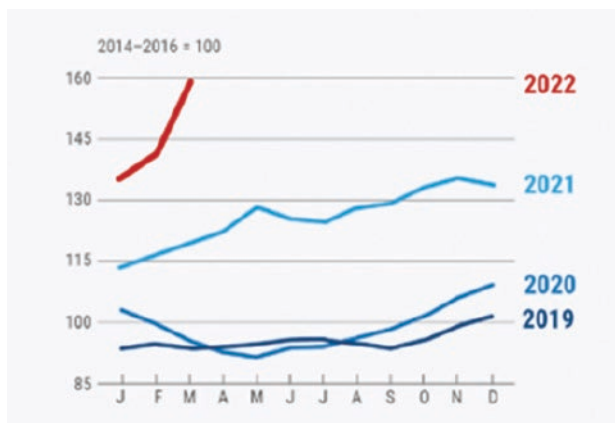
država zbog tog poteza. Kasnije iste godine sa Rusijom su ugovore o opskrbi preko transbalkanskog cjevovoda potpisali i Grčka i Bugarska. Predsjednik Rusije Vladimir Putin 2007. godine posjetio je između ostalih i Italiju te je sa talijanskim premijerom Prodiem potpisao ugovor o produbljivanju energetske suradnje između ENI-a i Gazprom-a. Dolaskom Dmitrija Medvedeva na čelo Rusije kao predsjednika, EU je vidjela priliku za sklapanje novih energetskih sporazuma s Rusijom ali ovaj put s oštrijim jezikom. No ruskom invazijom na Južnu Osetiju 2008. Europa se opet našla u problemima te je, iako inzistirala na povećanju neovisnosti o Rusiji i dalje bila svjesna svoje nemoći naspram Rusije. EU je inzistirala na povlačenju ruske vojske iz Južne Osetije ali ne i na obnovi teritorijalnog integriteta Gruzije. Za vrijeme ukrajinskog predsjednika Juščenka Rusija je dva puta zatvarala dotok plina u Ukrajinu, 2006. i 2009. godine, s tim da je 2009. bio prekinut tranzit plina prema Europskoj uniji. Rusija danas ima sigurne granice. Sukobi koji su se događali sve do druge polovice 21. stoljeća duž granice kod Sjevernog Kavkaza mogli bi utjecati na njen teritorijalni integritet. Iako su oružani sukobi prestali to područje i dalje predstavlja sigurnosni problem Rusije jer zbog nepovoljnog reljefa Rusija nije u mogućnosti kontrolirati područja u kojima su smještene Gruzija i Armenija. Rusija danas na sve načine želi pomaknuti svoje granice prema zapadu kako bi stvorila „tampon zonu“ s Zapadom baš kao što je SSSR uspio ostvariti sa Varšavskim paktom tijekom Hladnog rata. Tokom prošlog desetljeća odnosi između Ukrajine i Rusije samo su se pogoršali. Sve je kulminiralo aneksijom Krima 2014. godine koju Ukrajina naziva „okupacijom“ a Rusija „ponovnim ujedinjenjem“, a kojoj je prethodila politička kriza u Ukrajini krajem 2013. godine. Istočne ukrajinske regije Donjeck i Luhansk proglašene su „narodnim republikama“. To su regije poznate po velikim rudnicima ugljena. U rujnu 2015. godine Vladimir Putin potpisao je mirovni sporazum sa ukrajinskim predsjednikom Petrom Porošenkou u Minsku čime je rat okončan. Narednih nekoliko godina događale su se separatističke ofenzive na istoku Ukrajine u kojima je Rusija negirala svoju prisutnost a Ukrajina je tražila podršku i pomoć Zapada. Krajem 2021. godine ruski predsjednik Putin je zatražio od SAD-a da Ukrajina nikada ne smije ući u NATO niti primiti vojnu pomoć Zapada. NATO je to odbio. Početkom 1990-ih Zapad je obećao Rusiji kako se NATO neće širiti na istok odnosno na ruske granice. Putin se tu poziva na sporazum potpisan 90-ih kako se NATO neće širiti dalje od rijeke Odre. Rusima su smetala američke vojne baze s proturaketnom obranom postavljene po Europi

a posebno su ih smetale one u Rumunjskoj i Poljskoj. Rusi nikada ni nisu povjerovali da proturaketne baze postavljene diljem svijeta nakon terorističkog napada na blizance 2001. bile usmjerene prema Iranu već na Rusiju. Kada je Vladimir Putin u prosincu 2021. godine izjavio: „Raspoređujemo li projektile blizu američke granice? Ne. Sjedinjene Države su došle u naš dom sa svojim projektilima i već stoje pred našim vratima“, sve se još dodatno zahuktalo u odnosima među državama. U prosincu 2021. Rusija je počela s gomilanjem vojske blizu ukrajinske granice pod izlikom vojnih vježbi. Razlog vojne vježbe je htjenje SAD-a da Ukrajinu priključi u NATO. Tri dana prije početka rata u Ukrajini, 21. veljače Vladimir Putin priznao je separatističke pokrajine na teritoriju Ukrajine.

24. veljače počeo je rat u Ukrajini. Mnogi geopolitičari su složni da Rusija želi iskoristiti trenutno slabiji položaj SAD-a u odnosu od prije nekoliko desetljeća. Na geopolitičku i ekonomsku situaciju u SAD-u svakako je bitno utjecalo i povlačenje američke vojske iz Afganistana u kojem su potrošene preko 2 milijarde dolara. Osim Afganistana, SAD je doživio vojne neuspjeha i u Libiji i Siriji. Rusija s druge strane također nije u nekoj zavidnoj situaciji sa ne previše jakim gospodarstvom, a BDP joj je gotovo 15 puta slabiji od SAD-a. No Rusija je i dalje vojno suvremena država sa vojnom premoći nad Europom. Iako se na početku rata mislilo da će Rusija osvojiti Ukrajinu u nekoliko tjedana ipak to nije bio slučaj. Bez obzira što se u medijima potencirao ruski neuspjeh na ukrajinsku prijestolnicu Kijev, pitanje je i je li to uopće bio jedan od ciljeva Rusije, ruska vojska svakim mjesecom napreduje na jugu i jugoistoku Ukrajine te osvaja za nju važna strateška mjesta i gradove.

5. Posljedice rata

Posljedice rata u Ukrajini su ogromne, od nedostataka osnovnih namirnica u prehrambenoj industriji preko drastičnih poskupljenja cijena energenata pa sve do nove izbjegličke krize. Inflacija stalno raste, a kupovna moć građana je u stalnom padu. Zbog rata, iz Ukrajine i Rusije ali i iz nekih dugih zemalja dolazi manje energenata i sirovine što uzrokuje pad ponude uz istu ili veću vrijednost potražnje što u konačnici dovodi do rasta cijena. Neizvjesnost krajnjeg ishoda i trajanja rata također dovodi do poskupljenja proizvoda. Više cijene roba povećavaju prijetnju od dugotrajne inflacije koja povećava mogućnost stagflacije. Nafta Brent postigla je prvi put nakon 2014. godine vrijednost veću od 100 dolara po barelu. Proizvodi za čiju

Slika 5-1. Indeks cijena hrane (<https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf>)

proizvodnju je potrebno puno energije postali su sve skuplji. FAO (*Food and Agriculture Organization*) je 8. travnja objavio da su cijene hrane 34 posto veće (slika 5-1. prikazuje indeks cijene hrane) nego u isto vrijeme prošle godine i da nikada nisu bile veće (<https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf>).

Države su primorane sklapati nove ugovore o savezništvu kako bi lakše prebrodile krizu iako globalni odnosi između nekih država su se promijenili. Rusija i Ukrajina prije rata bile su jedne od glavnih izvoznica pšenice, ječma i ulja za afričke države i države Bliskog Istoka. Zbog rata došlo je do prekida u opskrbnom lancu što je dovelo do nestašica i guranja milijuna ljudi u glad. Krizom je jako pogođena i automobilska industrija zbog nedostatka ili visokih cijena sirovina kao što su metal, litij i magnezij. Do sada je više od 6 milijuna ljudi izbjeglo iz Ukrajine od početka rata što je jedna od najbrže rastućih izbjegličkih kriza u novijoj povijesti. Države blizu ukrajinske granice suočavaju se s velikim problemima zbrinjavanja ljudi, te nedostatka pružanja pristupa obrazovanju i prijevozu. Rat u Ukrajini poremetio je odnose među državama Europske unije pri čemu je svaka zauzela stranu u vlastitom interesu. Rusija kao veliki proizvođač prirodnog plina i nafte imala je veliki utjecaj na strukturu europskog tržišta. Europska unija mora uspješno provoditi plan postupnog smanjenja ovisnosti o ruskim energentima te pojedine države već zabranjuju ili smanjuju uvoz iz Rusije. Provode se koraci kako bi se što brže povećala održiva količina energije uz istovremeno smanje ukupne potrošnje energije. Države se moraju suočiti i s plaćanjem robe u rubljima pa države traže alternativne izvore za zamjenu ruskih.

6. Šesti paket sankcija protiv Rusije

„Dodatnim paketom gospodarskih sankcija sve više ograničavamo mogućnost Kremlja da financira rat. Zabranjujemo uvoz ruske nafte u EU i time ukidamo golem izvor prihoda za Rusiju. Isključujemo još glavnih ruskih banaka iz međunarodnog platnog sustava SWIFT. Sankcioniramo i one odgovorne za zločine počinjene u Buči i Mariupolju te zabranjujemo aktivnosti dodatnih širitelja dezinformacija koji aktivno doprinose ratnoj propagandi predsjednika Putina“, tako je Josep Borrell govorio nakon donošenja šestog paketa sankcija protiv Rusije. Paket uključuje zabranu uvoza ili kupnje nafte i naftnih derivata iz Rusije prema EU. Utvrđeno je da će za potpunu neovisnost od ruske nafte biti potrebno šest mjeseci, a za naftne derivate oko osam mjeseci. EU je napravila kompromis te se ova točka ne odnosi na države koje uvoze naftu putem naftovoda iz Rusije, a zbog svog geografskog položaja znatno ovise o ruskim zalihama. Države koje i dalje budu uvozile naftu putem naftovoda iz Rusije neće ju moći dalje preprodavati drugim državama članicama EU i državama trećeg svijeta. Uvoz ruske sirove nafte i naftnih derivata brodovima potpuno je zabranjen. Druga točka je isključivanje ruskih i bjeloruskih banaka iz SWIFT-a. Zabranu pružanja specijaliziranih usluga financijske komunikacije dobile su tri ruske banke – Sberbank, Moskovska kreditna banka i Ruska poljoprivredna banka te jedna bjeloruska – Bjeloruska banka za rast i razvoj. EU obustavila je emitiranje triju ruskih medijskih kuća a to su: Rossiya RTR/RTR Planeta, Rossiya 24/Russia 24 i TV Centre International. EU smatra kako je Rusija iskorištavala te kanale za propagandu i širenje dezinformacija o ratu u Ukrajini. Zabranjuje im se distribucija sadržaja u cijeloj EU putem kabla, satelita i interneta. Na pojedine ruske i bjeloruske subjekte ograničen je izvoz robe i tehnologije s dvojnog namjenom. Subjekti su povezani s mogućnošću tehnološkog poboljšanja ruskog obrambenog i sigurnosnog sustava. Paket je proširen i na zabranu izvoza kemikalija koje bi se mogle upotrijebiti za proizvodnju kemijskog oružja. EU zabranila je i usluge računovodstva, odnosa s javnošću i savjetovanja te usluge računalstva u oblaku Rusiji. Vijeće je odlučilo sankcionirati i ljude koji podupiru rat u Ukrajini, vodeće poslovne ljude iz Rusije, članove obitelji oligarha i dužnosnika Kremlja. Pojedincima s popisa zabranjen je ulazak ili tranzit kroz teritorij EU.

Međutim učinci paketa sankcije neće se vidjeti odmah i vjerojatno neće imati željeni učinak u određenim

granama. Nakon donošenja prvih sankcija nakon početka rata vrijednost rublja je pala, a neke strane multinacionalne tvrtke su se povukle iz Rusije. U tim danima ekonomska budućnost Rusije nije baš izgledala najbolje. No, povećanjem ruskog izvoza nafte prema Indiji i Kini vrijednost rublja ponovno je porasla. Rubalj je postao najjači u zadnje 2 godine, a Rusija ima i ogromne devizne rezerve. Šesti paket sankcija jača ekonomski pritisak na Rusiju. Težnja Europe je da sankcije oslabe rusko gospodarstvo prekidom veza s Europom i Zapadom. S druge strane, pitanje je hoće li sankcije promijeniti politiku Kremļa i vojne odluke koje donosi. Embargo na rusku naftu ima za cilj postupno ukidanje ruske nafte na europskom tržištu, ali prihod od prodaje nafte, uzmemo li u obzir i njenu visoku cijenu, i dalje će se slijevati u rusku blagajnu potencijalno i godinama. Ove mjere mogle bi imati i kontra efekt jer sve dok su cijene nafte visoke to omogućuje Rusiji da ju i prodaje po visokoj cijeni s čime može nadoknaditi svoje gubitke na bojišnicama u Ukrajini. Trenutno se s ruskom naftom trguje sa znatno većim cijenama od onih koja su potrebna Moskvi da zatvori proračun. Na posljedice europskih sankcija upozorile su i SAD, da bi mjere mogle prouzrokovati produbljanje globalnih posljedica s obzirom na visoku inflaciju. EU bi trebala uzeti u obzir da se ne žele sve zemlje odreći jeftinih ruskih energenata i prihvatiti europsku politiku. Primarni cilj EU trebao bi biti sklapanje ugovora sa zemljama proizvođačicama te povećanje pomorskog uvoza. Sankcioniranje ruske banke Sberbank neće imati značajnih posljedica na njeno poslovanje jer je banka već i prije bila izložena američkim sankcijama i služi samo domaćim klijentima. Poslovanja sa ruskim subjektima postat će puno teža jer će ih banke izbjegavati kako ne bi dospjele pod europske ili američke sankcije. Zanimljivo, Gazprombank izuzeta je od sankcija i trebala bi učvrstiti svoj položaj na tržištu. Vrijednost imovine u rubljima u ruskim bankama povećavat će se i jačat zbog ogromnih suficita na računima. Zemlje uvoznice iz Rusije zabrinute su da sankcije na ruske proizvode mogu imati učinak i na kompliciranje plaćanja nesankcioniranih proizvoda te moraju tražiti alternativne proizvođače. Problem je što ako cijene proizvoda rastu dionice padaju i onda vlade dolaze pod pritisak i vrlo lako bi mogle shvatiti da baš i nemaju druge alternative nego kupovati u Rusiji. Ako šire pogledamo imaju li sankcije protiv Rusije učinkovitost onda to ovisi o kriterijima. Ako je cilj europskih sankcija bio brz i učinkovit kolaps ruskog gospodarstva onda sankcije nemaju učinka jer rusko gospodarstvo i dalje dobro funkcionira, no ako je cilj bio polagano s vremenom

oslabljivanje ruskog gospodarstva onda sankcije djeluju jako dobro. Prednost Rusije je što ima mali vanjski dug i što se godinama pripremala za situaciju pod sankcijama jer je gomilala vlastite rezerve. Problem za Rusiju može biti što pod trenutnim sankcijama nije u mogućnosti posuđivati novac te ukoliko za nekoliko godina krene u obnavljanje nacionalnih projekata to će biti teško izvedivo. Francuski proizvođač automobila Renault je prije rata u suradnji s ruskim tvrtkama proizvodio automobile marke Lada. Kada je rat počeo Renault je odlučio povući se iz Rusije te je ruska vlada nacionalizirala tvornice i počela samostalno proizvoditi automobile sa standardima znatno manjim od onih prije rata kao na primjer bez zračnih jastuka, ABS-a, automatskog mjenjača. Rusko gospodarstvo i proizvodnja neće nestati no proizvodi koje će proizvoditi postajat će sve jednostavniji, a vrlo bitan faktor u cijeloj priči će biti i Kina, odnosno njezina volja za opskrbom.

7. Iran

Iako je Iran oduvijek bio interesantan zbog svoje potencijalne važnosti kao zemlje proizvođačice, EU i SAD su držali tvrd stav naspram njega zbog navodnog nuklearnog naoružavanja. Iran se nalazi među 20 najmnogoljudnijih i površino najvećih država svijeta. Prednost Irana su njegove topografske karakteristike sa brojnim planinama koje čine njegove granice i koje okružuju njegove gradove. Najvažnija planina Irana je Zagros koji je južni nastavak Kavkaza. Glavni cilj Irana je održati sigurne granice a zatim i osigurati unutarnju sigurnost zemlje. Bez sigurnih granica Iran bi bio ranjiv te bi druge države mogle postići veći utjecaj na njegov vladajući režim. Krajem 1990-ih i početkom 2000-ih za vrijeme predsjednika Hatamija, Iran i EU sve su više produbljivali suradnju što se tiče energetike pa su se tako povećali i tokovi trgovine i investicija. Francuska tvrtka Total potpisala je s Nacionalnom iranskom nacionalnom kompanijom ugovor o opskrbljivanju dvije trećine francuskih potreba za plinom. Nakon terorističkog napada 11.9. 2001. Europske strategije su htjele poboljšati odnose s Iranom odnosno s iranskim reformistima. EU je u prosincu 2002. ponudila Iranu i Sporazum o trgovini i suradnji (TCA) koji je kasnije propao. Kada su Iranu 2002. otkrivene aktivnost za obogaćivanje urana, sve se više moglo čuti o potencijalnom iranskom nuklearnom programu. EU je obećala Iranu isporučivati nisko-obogaćeni uran dovoljan za civilne nuklearne kapacitete, a Iran je obećao pojačati protokol inspekcije i prestati obogaćivati uran. Ukoliko Iran napusti svoj nuklearni program EU mu je obeća-

la pomoć u moderniziranju energetske strukture. No Iran je ponovno počeo s obogaćivanjem urana te su pregovori sve više zapinjali. Došlo je i do razilaženja u razmišljanjima europskih čelnika pa je tako Francuska podržala radnje i planove Totala u Iranu dok je Velika Britanija smatrala kako je za njezinu naftnu kompaniju Shell to preriskantno područje. Iranski čelnici uvjerali su europske da ukoliko Iran razvije svoje kapacitete za nuklearnu energiju imao bi više plina za izvoz. Europske sankcije Iranu bile su dosta ograničene i EU nije službeno htjela zabraniti svojim energetskim kompanijama ulaganja u Iran. S Iranom su naredne 3 godine ugovore potpisale i Francuska i Italija i Austrija. Dolaskom na vlast Ahmadinedžada neke stvari u Iranu su se promijenile. Sve je više do izražaja došlo neulaganje u energetski sektor. Iako je Iran imao oko 10 posto svjetskih rezervi nafte, 2007. godine iranska vlada morala je racionirati potrošnju benzina. Sve do povlačenja američke vojske iz Afganistana i njenog smanjenog djelovanja u Iraku, Iranski narod je bio u opasnosti od djelovanja SAD na njihovu zemlju. Raspoređivanje američke vojske istočno i zapadno od Irana, u Afganistan i Irak nije predstavljalo veliku opasnost od napada na Iran ali je Iran bio zabrinut zbog uplitanja SAD-a u etničke sukobe u Iranu.

Rat u Ukrajini može za Iran predstavljati veliku priliku za proboj na Euroazijsko tržište zbog loših odnosa između Rusije i Zapada. Svoje potencijalne regionalne moći Iran je postao svjestan još 2020. nakon rata između Armenije i Azerbajdžana. Pobjeda Azerbajdžana donijela mu je Zangezurski koridor koji povezuje Azerbajdžan sa odvojenom republikom Nakhchivan. Zbog rata u Ukrajini Europa traži druge države za uvoz energenata. Ukidanjem sankcija Iranu povećavaju se mogućnosti Europe da iranska nafta zamjeni rusku. Europa već dugo želi da se poveća uloga Irana na tržištu ali zbog sankcija to nije bilo moguće. Ukrajinska kriza prilika je da Iran još poboljša svoje odnose sa Rusijom, a i Rusija sada vidi Iran kao važnog saveznika koji bi joj mogao pomoći u prodaju nafte i energije i u izbjegavanju sankcija. Treba znati i kako su Iran i Rusija u današnje vrijeme i konkurenti u izvozu i kako je nedavna ruska prodaja čelika i nafte. Kini po sniženim cijenama naštetila Iranu koji je morao smanjiti cijene kako bi ostao konkurentan. Tijekom proteklih nekoliko mjeseci iranski izvoz nafte u Kinu je pao, a Kina je uvezla više nafte iz Rusije. Iranska vlada je izjavila da usprkos ratu u Ukrajini njihova količina prodane nafte je ostala na visokoj razini. Iran je nakon što je započeo rat u Ukrajini vidio veliku priliku za povećanje izvoza čelika. Umjesto toga Moskva je ponudila svoj čelik

s popustom i tako privukla kupce Teherana. Razlog zašto Rusija i Iran nisu imali bliske odnose prije rata u Ukrajini je taj što je Rusija imala blizak odnos s Izraelom, također i sa Saudijskom Arabijom koja je suparnik Irana ali i sa Ujedinjenim Arapskim Emiratima koji su sigurno utočište za ruske milijardere. Ako Rusija želi zadržati i dalje dobar odnos s tim državama mora ih uvjeriti da nije preblizu Iranu.

8. Venezuela

Još od Monroeove doktrine 20-ih godina 19. stoljeća SAD se na zapadnoj polutci ponaša kao vođa. Ponaša se kao da je Sjeverna i Južna Amerika njihovo dvorište te kažnjava svaku političku odluku država suprotnu od američkih političkih interesa. Isto tako ne dopušta nikakvo uplitanje država sa Istočne polutke. Venezuela ima trenutno najveće potvrđene rezerve nafte u svijetu. Venezuela je i trenutno jedina članica OPEC-a na zapadnoj polutci, a ujedno je i njegova osnivačica. Nositelj venezuelanske ekonomije je nafta i ona je razlog zategnutih odnosa sa SAD. Venezuela će postati petro-država, u kojoj će generacije političkih lidera koristiti prihode od nafte za kupovinu socijalnog mira na unutrašnjem planu i povremeno aktivnu vanjsku politiku, a stanovništvo uživati blagodati najjeftinijeg goriva na svijetu te beneficiranog prijevoza, komunalijska, obrazovanja i zdravstva (Salas, 2015). Venezuelanska nafta primarni je cilj američkih sankcija a bogate rezerve nafte zanimljive su i ruskim kompanijama pa je tako Rosneft imao ulogu u preradi i transportu venezuelanske nafte. Vladimir Putin posebno se zainteresirao za Venezuelu nakon što su 2008. godine SAD rekly da bi Ukrajina i Gruzija mogle postati članice NATO-a. Od 2006. Venezuela je primila preko 17 milijardi dolara zajmova i kreditnih linija od Ruske vlade i Rosnefta (Ellyat, 2020). Rusija se obvezala uložiti i dodatnih 6 milijardi dolara u venezuelansku naftu i zlato (Faiola and DeYoung, 2018). Venezuela je zauzvrat kupila od Rusije vojne zalihe koje se procjenjuju na milijardu dolara. Unatoč ulaganju toliko novaca u venezuelanske ekonomske interese, dokazi govore da su ruski ciljevi geopolitički a ne ekonomski. Rusije nije izašla iz Hladnog rata kao ekonomska sila na isti način na koji su to učinili SAD i Kina (Ellyat, 2020). Dok se SAD i Rusija bore za utjecaj u Venezueli, njezini stanovnici su zarobljeni u vremenu. Oko 4.5 milijuna ljudi napustilo je zemlju u zadnje tri godine kao rezultat gospodarstva u padu, raspadajuće infrastrukture i nestašice osnovnih potrepština (Donati et. al, 2020). Prije rata u Ukrajini Rusija je pomagala Venezueli da izbjegne američke i

europske sankcije. Ruske tvrtke vadile su naftu i plin iz Venezuele a Venezuela je skoro u potpunosti ovisila o uvozu pšenice iz Rusije. Ako politički gledamo Venezueli ne odgovara rat u Ukrajini i venezuelanski predsjednik Nicolas Maduro izjavio je da Venezuela podržava ruskog predsjednika Vladimira Putina u krizi u Ukrajini. Credit Suisse je izjavio da bi Venezuela mogla nadoknadit manjak ruske nafte. SAD su uvezle otprilike 700 000 barela dnevno naftnih proizvoda iz Rusije 2021. godine dok je kapacitet izvoza nafte Venezuele prošle godine bio između 500 000 i 700 000 barela dnevno. Rusija je uz Iran, Tursku i Kinu jedan od najvećih saveznika Venezuele. U lipnju ove godine Venezuela i Iran potpisale su ugovor o suradnji na 20 godina kojim pokrivaju energetske i financijski sektor.

9. Zaključak

Cilj EU da energetske sigurnost uklopi s interesima vanjske politike godinama prouzročava brojne izazove. Europska unija kao jedna od najvećih regija troši velike količine energenata i uveliko je ovisna o uvozu. Sve do početka 2000-ih pitanje energetske sigurnosti

bilo je zanemareno i od tada se primjećuju značajna poboljšanja u politici EU. Energetska sigurnost preuzela je danas mjesto u vrhu prioriteta unutar dijaloga o vanjskim odnosima. Još od 2006. godine i početka spora Rusije s Ukrajinom, Europa je stavila težište na pitanje energetske sigurnosti i smanjenja ovisnosti o ruskim energentima, no šesnaest godina kasnije se po tom pitanju nije puno toga promijenilo i Europa je opet panično reagirala zbog odlučnosti Rusije u provedbi svojih interesa. Mnoge istaknute inicijative kao što je stvaranje mreže energetskih korespondenata sve više pokazuju da je to bila samo ideja i način razmišljanja, a ne nekakav smišljeni plan. Neke države članice odupiru se čak i sa najosnovnijim načelima transparentnosti i dijeljenja informacija sa svojim partnericama iz EU. Pri provođenju energetske sigurnost vidljivo je da su neki od temeljnih aspekata energetske strategije još uvijek u fazi planiranja i da programe vodi vanjska i unutarnja dinamika koja ne gura uvijek u istom smjeru. Sve dok postoje neslaganja unutar članica Europske unije, Europa ne može računati na geopolitički mir i na postizanje energetske sigurnosti.

Literatura

1. DONATI, J., A. RESTUCCIA, AND I. TALLEY., 2020. *How Putin Outfoxed Trump in Venezuela*. The Wall Street Journal.
2. ELLYAT, H., 2020. *From Africa to Azerbaijan, here's how far Russia's global influence stretches*. CNBC.
3. EU ENERGY POLICY AND OBJECTIVES 2017. <https://www.interreg-central.eu/Content.Node/FIRECED.T.1.2.3-1.1-EU-energy-related-strategy-and-policy.pdf>
4. EUROPEAN UNION. Life in the EU, 2020. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/life-eu_en
5. FAIOLA, A. AND K. DEYOUNG., 2018. *In Venezuela, Russia pockets key energy assets in exchange for cash bailouts*. *The Washington Post*.
6. GLOBAL IMPACT OF WAR IN UKRAINE ON FOOD, ENERGY AND FINANCE SYSTEMS, 2022. <https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf>
7. Komisija europskih zajednica, European energy and transport trends to 2030 – Update 2007.
8. MITCHELL, J. V., 2006. A new era for oil prices.
9. REPOWEREU: JOINT EUROPEAN ACTION FOR MORE AFFORDABLE, SECURE AND SUSTAINABLE ENERGY, 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A108%3AFIN>
10. REUTERS, 2022. <https://www.statista.com/statistics/1281752/eu-energy-import-value-from-russia/>
11. SALAS, MIGUEL TINKER, 2015. *Venezuela: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press. New York.